

УДК 821.161.2 – 94.09

Т. Ю. Черкашина

**АВТОБІОГРАФІЧНЕ ПИСЬМО:
ДОКУМЕНТАЛЬНІСТЬ VERSUS ФІКЦІЙНІСТЬ**

Автобіографіка, як невід'ємна складова літератури *non fiction*, останнім часом переживає свій розквіт. Уже понад десять років у Франції в невеличкому містечку Амберйю неподалік Ліона діє всесвітня організація АРА (Асоціація на захист автобіографії та автобіографічного спадку. – Тут і надалі переклад наш. – Т. Ч.) на чолі з професором Філіппом Леженом, що займається не лише докладним вивченням вже існуючих автобіографічних студій, а й долученням нових імен та текстів. Щороку проводяться міжнародні конференції й семінари, присвячені проблемам літератури *non fiction*. За сприянням Олександра Галича, відомого дослідника в галузі документалістики, у Луганську раз на два роки проходить Всеукраїнська наукова конференція „Документалістика XXI століття: проблеми теорії та історії”, одна із секцій якої розглядає актуальні проблеми автобіографічного письма. Як зазначає науковець: „Якщо спробувати простежити динаміку творчих пошуків зарубіжних і вітчизняних письменників, то можна помітити (хоча б із публікацій у періодиці), як стрімко зростає у світі питома вага документальної літератури” [1, с. 4]. На думку О. Скаріної, „секрет читабельності документально-художньої прози полягає в особливостях цієї галузі літератури – її документальності, достовірності, довірливості інтонації, коли читач дізнається про події „з перших уст” [2, с. 254 – 255] і як наслідок, на думку дослідниці, – „реальність стає цікавішою за вимисел” [2, с. 253]. Проте, однією з тенденцій сучасної світової автобіографістики стає руйнування крихкої межі між белетристикою та документалістикою, інакше кажучи літературами *fiction* і *non fiction*. І на стикові цих двох світів постають нові родо-жанрові утворення, які досі залишаються малодослідженими явищами сучасної літератури.

Автобіографічне письмо вже було предметом розгляду численних дослідників, серед яких варто назвати імена Ф. Лежена, Ж. Гюсдорфа, Ю. Зарецького, В. Безрогова, О. Галича, Г. Маслюченко та ін. Учені зверталися до різних аспектів вивчення автобіографій, було досліджено історію автобіографічної прози, особливості жанрової еволюції сучасної автобіографіки, питання об'єктивного та суб'єктивного, особистісного й документального в автобіографічних творах, розглянуто наративні рівні та інтерсуб'єктивні відношення й ін. Однак чимало питань у повній мірі ще не розв'язано, особливо якщо зважати на те, що автобіографіка знаходиться в постійному розвитку й щодня з'являються нові зразки автобіографічної прози, які не піддаються аналізу за загальноприйнятими теоретичними схемами.

Метою нашої статті є компаративний аналіз художньо-документальних і автофікційних автобіографій.

Автобіографічна проза традиційно, разом з історичною документалістикою, художньою біографією, мемуарами, щоденниками, листами тощо, відноситься до літератури *non fiction*, основними ознаками якої є опора на справжні документи й реальні події. За визначенням Літературознавчого словника-довідника, автобіографія – це „літературний жанр, головним героєм якого (в літературному сенсі) є сам автор” [3, с. 12]. Дане визначення в найширшому сенсі розкриває сутність автобіографічного письма, що передбачає опис автором власного життя (на відміну від художньої біографії, літературного портрета чи некролога, в яких життя головного героя репрезентує інша особа). Варто однак зазначити, що термін „автобіографія” може використовуватися в двох значеннях: як назва жанру документальної літератури, і як видове поняття – метажанрове утворення, що може бути репрезентованим в різних жанрових формах (як-от роман, повість, оповідання та ін.).

Автобіографія є художньо-документальним твором близьким до мемуарів і щоденників, оскільки наратором та головним героєм виступає сам автор і саме він займається „художнім відтворенням пережитого й побаченого” [4, с. 7]. Серед провідних рис автобіографії, що еднають її з мемуарами та щоденниками, можна назвати „суб’єктивність, ретроспективність, документальність, наявність двох часових планів, відсутність одного часового виміру, концептуальність” [5, с. 52]. Проте, на відміну від мемуарів, які зорієнтовані здебільшого на зовнішній аспект життя автора, автобіографія спирається на дослідженні внутрішньої генези автора. Як зазначає Ф. Лежен: „Автобіографія – це ретроспективна оповідь у прозі, яку реальна особа веде про своє існування, і в якій робить акцент на особистому житті, на специфіці історії власної особистості” [6, с. 14]. В автобіографії, мемуарах і щоденнику ми маємо ідентичність трьох текстових інстанцій – автора, наратора й головного героя. Однак у мемуарах наратор виступає свідком зовнішніх подій, у той час як наратор в автобіографії здебільшого займається самоаналізом. Щоденники, за твердженням О. Галича, на відміну від автобіографій та мемуарів, мають свою специфіку, притаманну лише їм, як-от „відносна регулярність записів, цілісність, уривчастість, фрагментарність, інколи обірваність, незавершеність думки тощо” [5, с. 52 – 53].

Серед основних ознак художньо-документальної автобіографії, як складової літератури *non fiction*, можна виокремити наступні риси: відтворення власного життя на основі реальних фактів; високохудожність оповіді; дослідження свого психологічного стану протягом різних етапів розвитку особистості; суб’єктивність; наявність серед персонажів реальних історичних осіб; зображення оповіді в кількох часових планах (як правило, йдеться про опозицію теперішнє – минуле,

при цьому наратор завжди оповідає з позиції сучасності); ретроспективність; ідентичність автора, наратора та головного персонажа; домінування одного головного героя; комунікативне спрямування оповіді тощо.

Досить часто в художньо-документальних автобіографіях, на рівні передмови або безпосередньо в основному тексті, між автором і читачем відбувається укладання автобіографічного договору (за термінологією Ф. Лежена, *le pacte autobiographique*), згідно з яким читачеві гарантується правдивість подальшої оповіді та ідентичність трьох текстових інстанцій – автора, наратора й головного персонажа. Як зазначає Ф. Лежен, „читач може піддати сумніву схожість, але аж ніяк не ідентичність” [6, с. 26] цих інстанцій. І найцікавішим для читача стає пошук відмінних рис. Автор, як правило, долучається до гри й намагається підкреслити ідентичність трьох згаданих інстанцій усіма можливими засобами. Це й індикатори на кшталт *історія мого життя, автобіографія*; й ідентичність автора, персонажа та наратора за соціальними параметрами (ім'я, стать, професія, соціальний статус і таке інше). Навіть у випадку використання псевдоніму чи не називанні імені головного персонажа читач не піддає сумніву ідентичність трьох текстових інстанцій.

Проте, однією з тенденцій сучасної світової автобіографіки, яка намітилася ще наприкінці 1960-х – початку 1970 років, стає руйнування крихкої межі між белетристикою та документалістикою, інакше кажучи літературами *fiction* і *non fiction*. Як відзначає російський дослідник В. Безрогов, лише ХХ століття дало багато нових, часом дивних, жанрових і видових форм, „які інколи точніше було би називати псевдо-, квазі- чи навіть антиавтобіографіями” [7, с. 147] (тут і надалі переклад наш. – Т. Ч.), оскільки „сучасне відношення до автобіографізму сформульовано таким чином: „Я можу написати все, що хочу, і назвати це автобіографією (або не автобіографією, а романом чи текстом), і це й буде автобіографією (а якщо і ні, то це не має значення)” [7, с. 147]. Як наслідок, пише дослідник, – виникають „автобіографії”, повністю вигадані своїми укладачами, а є справжні спомини, сховані під неавтобіографічною назвою. Є „автобіографії в автобіографії”, де автор робить предметом дослідження себе під час написання автобіографії. Є спогади, що являють собою ніби „розрізану” й перемішану з іншими текстами автобіографію” [7, с. 147].

Таким чином, на стикові вигаданих белетристичних творів від першої особи та традиційних художніх чи документальних автобіографій постало проміжне метажанрове утворення – автофікційні твори, або вигадані художні автобіографії.

Ще на початку 1970-х років французький науковець Ф. Лежен, під впливом ідей Ж. Женетта, вивів гіпотетичну модель нового виду автобіографії – вигадана автобіографічна історія фіктивного персонажа, яка видається за дійсну історію з життя автора. 1977 року, завдяки

французькому письменнику С. Дубровські, ця гіпотеза перетворилася на реальність і його твір „Син” („Fils”) став класичним зразком автофікційної літератури. З часом автофікційне письмо отримало значного поширення літературами світу, особливо в період постмодерну, проте сьогодні, так само як і антимемуари, відноситься до царини художньої, а не документальної, літератури, оскільки в ньому фікційність переважає над фактуальністю. В українській літературі перші зразки автофікційної літератури почали з'являтися наприкінці ХХ століття (зокрема, автофікційний твір Ю. Андруховича „Московіада”).

Згідно із визначенням С. Дубровські, *autofiction* (з гр. *autos* – „я”; фр. *fiction* – „вигадка”) – це „вигадана оповідь, в якій події й факти дійсно реальні” [8]. Французький дослідник Жак Лекарм, у свою чергу, говорить про два значення терміну „автофікція”. У вузькому значенні терміну, „*автофікція* – це твір, в якому реальна оповідь про дійсні факти змальовується в белетристичній нарративній техніці” [8]. У даному випадку, йде про нерозрізнення художньої й фіктивної автобіографії. У більш широкому значенні, *автофікція* – це „суміш спогадів та уяви” [8].

Синонімічними до французького терміну *autofiction* є англійські поняття *faction* (складне слово утворене від англ. *fact* „факт” і *fiction* „вигадка”) та *autobiographical novel* (тобто „автобіографічний роман”). *Faction* – це „усі тексти, написані на основі реальних фактів, які запозичують нарративну техніку в белетристичній літературі” [8], у той час як *autobiographical novel* – це термін на позначення „оповіді максимально близької до життя автора, проте побудованої за законами автобіографічного пакту” [8].

Російська дослідниця Ольга Мельничук у своїй класифікації текстів, оповідь в яких ведеться від першої особи, на позначення автофікційних творів використовує термін *автобіографічний роман*, позначаючи ним „будь-які тексти романного типу чи новели, в яких відсутній опис власного життя реальною особистістю й гарантія справжності” [9, с. 80 – 81]. У даному визначенні дослідниця не враховує того, що, по-перше, автофікційний твір може бути не тільки прозовим, а й поетичним (як-от поетичні автофікції В. Рюгундуна чи поетична „Автогеографія” І. Бондара-Терещенка), а по-друге, те, що поняття автобіографічного і автофікційного роману не є тотожними.

І автобіографічний, і автофікційний романи є органічним синтезом правди і вимислу, вони використовують белетристичні техніки письма, проте різною є ступінь документальності й фікційності. Автобіографічний роман – це дійсна історія з життя автора, описана у вигляді фікційного, вигаданого твору. Автофікційний роман, навпаки, вигадану історію, що нібито мала місце в житті автора, видає за дійсну. Тим самим, автобіографічний роман входить до системи художньо-документальної літератури, оскільки має реальну фактологічну основу, а

автофікційний роман є частиною суто художньої літератури, оскільки вигадка в ньому значно переважає над документальним началом.

Вигадані автобіографії, або автофікції, відповідають більшості типологічних рис, властивих традиційним художнім автобіографіям, а саме: високохудожня оповідь від першої особи про історію власного життя, психологізація оповіді, ретроспективність та ін. Проте однією із провідних рис автофікційної літератури стає необов'язкова тотожність трьох текстових інстанцій – автора, наратора й головного персонажа. Як правило, наратор протиставляється авторові за низкою характеристик, нерідко має відмінне ім'я, однак у тексті можна простежити чимало спільних характеристик, за якими неважко ідентифікувати автора.

В автофікційних творах між автором і читачем на рівні передмови чи в основному тексті відбувається укладання не автобіографічного, а романтичного договору (за термінологією Ф. Лежена, *le pacte romanesque*), характерного для белетристичної літератури, який підкреслює протиставленість автора, наратора та головного героя чи прямо вказує на вигаданість подальшої оповіді.

Через розмитість чітких меж між традиційними та вигаданими автобіографіями, за словами Ольги Мельничук, все частіше „стає проблематичним розрізнення не вигаданих і вигаданих автобіографій, оскільки, як відзначають критики, по-перше, не завжди витримуються умови автобіографічного договору; по-друге, будь-яка автобіографія тяжіє до вигадки, бо кожна людина, за своєю суттю, є для себе міфом, а тому будь-яка автобіографія тяжіє до ідеї, яку людина створює сама про себе” [9, с. 81]. Дослідниця доходить висновку, що „можливо, критерій розмежування ховається в авторських інтенціях” [9, с. 81], оскільки, на її думку, „у традиційній автобіографії автор ставить собі за мету реконструювання свого минулого таким, яким воно було, і повернення минулому “я” його істинності. У вигаданій автобіографії метою вже є не копіювання життя, а його можливе пояснення” [9, с. 81]. У цілому погоджуючись з цією тезою, варто додати, що, у більшості випадків, йдеться все ж таки про авторське моделювання власного життєпису, тобто в автофікційній автобіографії бажане видається за реальне.

При цьому, для сучасних автобіографій все частіше стає характерним не лише розповідь про власне життя з реконструкцією власних думок і почуттів, а й спроба психологічного аналізу своєї особистості, пошуку себе в цьому світі та сенсу власного існування, що зближує сучасну автобіографіку із психоаналітичними студіями. Для вигаданих автобіографій все типовішим стає яскраве дидактичне спрямування творів, зорієнтоване на те, щоб читачі не повторювали помилок автора. І саме заради цього, за висловом Ф. Бегбеде, автори вдаються до „ментального стриптизу” [10].

Отже, сучасна документальна література, репрезентована художніми біографіями, автобіографіями, мемуарами, щоденниками та ін., активно розвивається й постійно оновлюється новими яскравими

зразками. Все частіше відбувається руйнування кордонів між документалістикою та белетристикою. І як наслідок – з'являються нові жанрові різновиди відомих раніше жанрів на кшталт автофікційних творів, або вигаданих художніх автобіографій, визначальними рисами яких є змалювання уявного власного життя реальною особистістю з нібито опорою на справжні факти в тісному взаємозв'язку з белетристичною технікою письма. Окрім цього, відбувається розмивання меж між автобіографіями, мемуарами й щоденниками, що потребує більш докладного наукового розгляду. Подальша розробка даної тематики видається нам перспективною, оскільки допоможе краще осягнути сутність сучасної документальної літератури.

Список використаної літератури

1. Галич О. А. Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи: [монографія] / О. А. Галич. – Луганськ : Знання, 2001. – 246 с. **2. Скаріна О.** Література non fiction на порозі XXI століття: стан і перспективи розвитку / О. Скаріна // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць / Упоряд. М. Х. Гуменний. – К. : Твім-Інтер, 2004. – Вип. 17. – С. 251 – 256. **3. Літературознавчий** словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ „Академія”, 1997. – 752 с. **4. Скаріна О. Ю.** Особистісне і документальне в мемуарній і біографічній прозі (на матеріалі української літератури кінця XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 – теорія літератури / О. Ю. Скаріна. – Тернопіль, 2007. – 20 с. **5. Галич О. А.** У вимірах non fiction: щоденники українських письменників XX століття. Монографія / О. А. Галич. – Луганськ : Знання, 2008. – 200 с. **6. Lejeune P.** Le pacte autobiographique / P. Lejeune. – Paris : Seuil, 1975. – 357 p. **7. Безрогов В. Г.** Автобіографія и история : некоторые комментарии историка к автобиографическим исследованиям / В. Г. Безрогов // Хеннингсен Ю. Автобіографія и педагогика / Ю. Хеннингсен; [Пер. с нем. В. А. Волкова]. – М. : Изд-во УРАО, 2000. – С. 133 – 180. **8. Autofiction** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.wikipedia.fr. **9. Мельничук О.** Повествование от первого лица / О. Мельничук. – М. : Изд-во Московского университета, 2002. – 210 с. **10. Бегбеде Фредерік** [Електронний ресурс] / Фредерік Бегбеде. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Бегбеде_Фредерік.

Черкашина Т. Ю. Автобіографічне письмо: документальність versus фікційність

Стаття присвячена розглядові особливостей художньо-документальних та автофікційних автобіографій. Досліджуються спільні й відмінні риси цих двох напрямків сучасного автобіографічного письма. На думку автора статті, в художньо-документальних автобіографіях письменник відображає свій справжній життєпис, у той час як в

автофікційних творах йдеться скоріше про моделювання можливого авторського життя.

Ключові слова: автобіографія, автофікція, автобіографічний роман, документальність, фікційність.

Черкашина Т. Ю. Автобиографическое письмо: документальность versus фикциональность

Статья посвящена рассмотрению особенностей художественно-документальных и автофикциональных автобиографий. Исследуются общие и различные черты этих двух направлений современного автобиографического письма. По мнению автора статьи, в художественно-документальных автобиографиях писатель отображает свою действительную жизнедеятельность, в то время как в автофикциональных произведениях речь идёт скорее о моделировании возможной авторской жизни.

Ключевые слова: автобиография, автофикция, автобиографический роман, документальность, фикциональность.

Cherkashyna T. Y. The autobiographical writing: non fiction versus fiction

The article is devoted to the study to the peculiarities of non fictional autobiographies and autofictions. The common and different traits of these schools of the modern autobiographical writing are analyzed too. The author of the article indicates that the non fictional autobiography represents the real history of the author's life while the autofiction simulates desirable author's existence.

Key words: autobiography, autofiction, autobiographical novel, non fiction, fiction.

Стаття надійшла до редакції : 18.01.2012 р.

Прийнято до друку : 27.04.2012 р.